

Spis treści

Wstęp	7
1. Małżeństwo i rodzina w procesie przemian. Od tradycyjnej formy małżeństwa i rodziny do alternatywnych form życia rodzinnego ...	11
1.1. Podstawowe narzędzia analizy form życia rodzinnego	11
1.1.1. Aspekt strukturalny w analizie rodziny	13
1.1.2. Aspekt instytucjonalny w analizie rodziny	15
1.2. Natura i kierunek przemian rodziny	17
1.3. Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego	21
1.3.1. Alternatywy dla małżeństwa i rodziny	23
2. Polityka społeczna jako działalność i dyscyplina naukowa	26
2.1. Nurt socjologiczny w rozumieniu zadań polityki społecznej ..	26
2.1.1. Naukowa tradycja pojęcia kwestia społeczna	29
2.1.2. Wymiary kwestii społecznej	31
2.2. Modele polityki społecznej	33
2.3. Przesłanki aktywności socjalnej państwa	37
2.3.1. Funkcja socjalna państwa	39
2.3.2. Funkcja socjalna państwa w okresie transformacji systemowej	41
2.4. Polityka społeczna w Polsce	43
2.4.1. Model polityki społecznej w okresie transformacji ustrojowej w Polsce	45
2.4.2. Strategia polityki społecznej województwa lubuskiego na lata 2005-2013	47
3. Założenia teoretyczne i metodologiczne. Przebieg badań	54
3.1. Przyjęte koncepcje, pojęcia i kategorie teoretyczne	54
3.1.1. Jakość życia rodzin – próba operacjonalizacji i kategoryzacji pojęcia	54
3.1.2. Zakres pojęcia potrzeba w pomiarze jakości życia	57
3.1.3. Właściwości potrzeb ludzkich	62
3.2. Założenia metodologiczne	64

3.2.1. Ogólne założenia przyjętego modelu badań	64
3.2.2. Program badawczy i jego przebieg	65
3.2.3. Realizacja programu badawczego	71
3.2.4. Charakterystyka terenu badań	74
4. Zróżnicowanie poziomu życia ludności w województwie lubuskim	81
4.1. Charakterystyka standardu wyposażenia badanych gospodarstw domowych	82
4.1.1. Samodzielność gospodarstw domowych	83
4.1.2. Wyposażenie gospodarstw domowych	84
4.2. Dochody gospodarstw domowych	101
4.2.1. Dochód jako wskaźnik sytuacji materialnej	101
4.2.2. Źródła utrzymania rodzin respondentów	102
4.2.3. Wysokość dochodów w gospodarstwach domowych	106
4.2.4. Problemy finansowe gospodarstwach domowych	112
4.3. Poziom zaspokojenia podstawowych potrzeb bytowych w badanych gospodarstwach domowych	120
4.3.1. Zaspokojenie potrzeb żywnościowych	121
4.3.2. Zaspokojenie potrzeb edukacyjnych	127
4.3.3. Zaspokojenie potrzeb zdrowotnych	134
4.3.4. Korzystanie z kultury i wypoczynku	142
5. Rodziny lubuskie na tle przemian polityki społecznej w Polsce	150
5.1. Subiektywne oceny jakości życia	151
5.2. Ocena polityki społecznej w Polsce	157
5.3. Znaczenie nieformalnych sieci wsparcia	165
5.4. Polityka społeczna wobec potrzeb rodzin	175
5.4.1. Uwarunkowania decyzji matrymonialnych i sposoby realizacji ról małżeńsko-rodzinnych	176
5.4.2. Obszary potrzeb niezaspokojonych – podsumowanie badań	178
 Zakończenie	 185
Literatura	191
Spis tabel	201
Spis wykresów	204
Spis schematów	205

Wstęp

Intuicyjne rozumienie polityki społecznej odnosi się zazwyczaj do zobowiązań państwa w zakresie zaspokajania wybranych potrzeb społecznych, wśród których do najczęściej wymienianych należą: bezpieczeństwo socjalne, usługi w zakresie ochrony zdrowia, opieki i usług społecznych, edukacji, mieszkalnictwa, zatrudnienia. Doświadczenie historyczne społeczeństw demokratycznych, czyni z państwa głównego adresata oczekiwań społecznych związanych z procesem zaspokajania potrzeb. Państwo w coraz większym stopniu jest obarczane odpowiedzialnością za kondycję społeczną swoich członków. W zależności od historycznych i bieżących doświadczeń zobowiązania te przypisywane są aparatowi państwa, albo tylko częściowo administracji państwowej, a częściowo niepaństwowym organizacjom (Dziewięcka-Bokun 2000:20-21). Obserwacja życia społecznego (Giddens 2001; Toffler 1985) często wskazuje na daleko posuwające się zmiany jednej z ważniejszych jego sfer, jaką jest małżeństwo i rodzina. Pojawiają się wyraźne przeobrażenia w formowaniu rodziny i jej struktury oraz w wypełnianiu ról małżeńskich i rodzinnych. Mamy więc do czynienia z erozją modelu rodziny patriarchalnej i zaostrzaniem się konfliktu płci, które dają podstawę pojawieniu się innych wskaźników przemian współczesnych rodzin polskich, jak opóźnianie decyzji matrymonialnych i wzrost popularności związków nieformalnych, wzrost liczby gospodarstw jednoosobowych czy dzieci pozamałżeńskich. Do kanonu współczesnej literatury z zakresu socjologii rodziny należy przekonanie, że przemiany makrospołeczne wymuszają zmiany w funkcjach rodziny, a zmiany struktury rodziny wymagają zmian w funkcjonowaniu odpowiednich wymiarów społeczeństwa globalnego (Tyszka 1999). Zależność pomiędzy rodziną a społeczeństwem wyraża się w tym, że funkcje i struktura rodziny muszą być co najmniej niesprzeczne z wymogami społeczeństwa, w ramach którego rodzina istnieje i odwrotnie. Połączenie więc dwóch sfer – polityki społecznej i coraz bardziej komplikujących się form życia małżeńsko-rodzinnego – tworzy nowe obszary wymagań i potrzeb niezaspokojonych.

Niniejsza praca stanowi próbę poznawczego spojrzenia na przedstawioną kwestię. Przyjęte w niej założenia analizowano korzystając z koncepcji pomiaru

jakości życia. Jednym z najbardziej nurtujących pytań była kwestia dostosowania form życia rodzinnego do możliwości zaspokajania potrzeb społecznych ich członków i realizacji przypisanych im funkcji. Pytano tu także o specyfikę uwarunkowań ulokowania rodzin w strukturze geograficznej regionu, jako sprzyjającym gorszej sytuacji życiowej. Oczywiście, jest wiele badań na temat jakości życia poświęconych diagnozowaniu i analizowaniu struktury społecznej w różnych jej aspektach (Czapiński, Domański, Kwak 2005; Slany 2002). Zmiany ekonomiczne, nowe warunki uczestnictwa w rynku pracy, bezrobocie, urynkowanie usług opiekuńczych, wycofanie się państwa z roli pracodawcy i dystrybutora usług oraz świadczeń spowodowały pogorszenie sytuacji materialnej części rodzin. Poszukiwania badawcze przedstawione w tej pracy zostały skupione na województwie lubuskim. Dane GUS z roku 2005 mówią o prawie 50% mieszkańców utrzymujących się ze źródeł pozazarobkowych (GUS 2005). Takie postawienie problemu skłoniło do podjęcia próby poznania i zilustrowania rzeczywistości jaką ukrywają za sobą przywoływane w badaniach liczby. Interesującym było, czy jednostki z pozoru podobne do siebie stosują takie same sposoby na konsumowanie i kumulowanie środków finansowych i jak owe sposoby składają się na podejmowane przez nie strategie matrymonialno-prokreacyjne. Samorzutnie zrodziło się bowiem pytanie, jak organizowane są budżety domowe w sytuacji niedoboru oraz jakie oczekiwania są kierowane na tej podstawie do instytucji polityki społecznej, jako źródła wsparcia życia rodzinnego.

Inną inspirację do tych badań dostarczyło przekonanie o postępującej familizacji życia społecznego naszego kraju. Za rozstrzygające o funkcjonowaniu społeczeństwa i przebiegu zachodzących w nim zmian uznaje się wzajemne powiązania między państwem, rynkiem a rodziną. Relacje te przyjmują formę familizacji, gdy przerzuca się maksimum zadań państwa na rodzinę i gospodarstwo domowe, lub defamilizacji, gdy poleganie jednostki na rodzinie zostaje zmniejszone. Defamilizacja dokonuje się za pośrednictwem rynku lub państwa, które może oferować usługi zmniejszające potrzebę wykorzystywania nieformalnych sieci wsparcia (Warzywoda-Kruszyńska W. 2004:15-18). Jednak mimo wprowadzonych regulacji, mających na celu ułatwienie łączenia pracy z życiem rodzinnym, proces defamilizacji w Polsce jest słabo zaawansowany.

Prezentowana praca, której podstawą była analiza poziomu zaspokojenia potrzeb bytowych mieszkańców województwa lubuskiego, a także próba rozpoznania obiektywnych i subiektywnych składników jakości życia oraz społeczno-kulturowego tła ich formowania składa się z pięciu zasadniczych części. Pierwsza z nich obejmuje trzy podrozdziały poświęcone tematyce filogenezy rodzin. Przedstawiono w niej podstawowe narzędzia analizy życia rodzinnego, typy przyjmowanych struktur, wypełniane funkcje oraz nowe formy życia małżeńskiego, uznawane przez badaczy (Kwak 2005; Slany 2002) za alternatywne dla rodzin tradycyjnych. Rozważania dotyczące przemian życia małżeńsko-rodzin-

nego osadzone zostały w kontekście realizowanej w Polsce polityki społecznej. W związku z tym część druga przedstawia analizę nurtu socjologicznego w rozumieniu zadań polityki społecznej, modele polityki społecznej i przesłanki aktywności socjalnej państwa. Z punktu widzenia przeprowadzonych badań ważny był również wgląd w toczące się w literaturze przedmiotu rozważania teoretyczne dotyczące polityki społecznej w Polsce i jej strategii dla województwa lubuskiego przyjętej na lata 2005-2013. Wgląd ten służył dwóm celom. Pierwszy – to walor poznawczy przedsięwzięcia. Drugi – był związany z analizą zadań polityki rodzinnej będących podstawą rozważania kwestii zaspokojenia podstawowych potrzeb bytowych analizowanych gospodarstw domowych.

Rozdział trzeci pracy zawiera charakterystykę teoretyczno-metodologicznych aspektów badań własnych. Zaprezentowano w nim podejmowane w pracy problemy oraz procedury badawcze, dające podstawę pozyskania danych empirycznych oraz sposób ich analizy. Osobne miejsce znalazła tu także charakterystyka terenu badań, jako regionu szczególnego ze względu na poważne problemy, skutkujące wielością osób szukających finansowego wsparcia i korzystających z instytucjonalnej pomocy społecznej.

Kolejne części mają charakter empiryczny. Prezentowane w nich wyniki zostały usystematyzowane zgodnie z przyjętymi w części metodologicznej obiektywnymi wskaźnikami jakości życia. Wychodząc z założenia, że obiektywna sytuacja finansowa gospodarstw domowych oddziałuje bezpośrednio na kształtowanie możliwości szeroko rozumianej konsumpcji oraz formownia więzi społecznych, w następujących rozdziałach przedstawiono możliwość realizacji potrzeb mieszkaniowych, edukacji, zabezpieczenia zdrowia i uczestnictwa w kulturze. Odwołano się w nich do obiektywnych wskaźników sytuacji życiowej badanych (jak badanie budżetów domowych) ale także subiektywnych ocen jakości życia otrzymanych zarówno w wyniku przeprowadzonego sondażu, jak i uzupełniających go badań jakościowych. Miało to na celu wskazanie oczekiwań respondentów w stosunku do rozwiązań stosowanych w ramach polityki społecznej w Polsce oraz odnalezienie obszarów potrzeb niezaspokojonych. Opracowanie uzupełnia zakończenie, w którym odwołano się do najważniejszych ustaleń badań oraz wskazano na możliwości dalszych poszukiwań, mając jednocześnie nadzieję, że otrzymane rezultaty będą mogły dać wkład w dyskusję nad skutecznością rozwiązań stosowanych w ramach polityki społecznej w Polsce oraz nad kreowanym przez nią modelem rodziny.

Prezentowana książka stanowi zmodyfikowaną wersję pracy doktorskiej napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Anny Wachowiak. Jej publiczna obrona odbyła się na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego w lipcu 2009 roku. Jednocześnie Rada Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego nadała tej dysertacji wyróżnienie. Zawarte w książce zagadnienia i analizy wyników badań zostały w części zaprezentowane w postaci artykułów i referatów konferencyjnych.

* * *

Pragnę podziękować wszystkim, których wsparcie przyczyniło się do powstania obu tych opracowań. Szczególna wdzięczność należy się Respondentom z województwa lubuskiego, którzy zgodzili się uczestniczyć w badaniach, oraz studentom, którzy w ramach przedmiotu „badania terenowe” wystąpili w roli ankierów. Osobne podziękowania kieruję do Pani prof. dr hab. Anny Wachowiak, pod której opieką powstała dysertacja oraz Panów Recenzentów prof. dr hab. Jana Nikołajewa i prof. dr hab. Zbigniewa Zagórskiego, których recenzje utwierdziły mnie w przekonaniu o zasadności publikacji tego opracowania.

Na koniec dziękuję najbliższym za wsparcie i cierpliwe znoszenie mojego funkcjonowania na „obrzeźkach” życia rodzinnego.